

Dret a la veritat, a la justícia, a la reparació i a les garanties de no repetició

Presentació general del dret

Els quatre eixos que componen aquest dret cal entendre'ls de manera global com una “varietat de processos i mecanismes associats amb els intents d’una societat per resoldre els problemes derivats d’un passat d’abusos a gran escala, a fi que els responsables retin comptes dels seus actes, de servir a la justícia i d’aconseguir la reconciliació”.

Alguns d’aquests mecanismes són la recerca de la veritat, la justícia penal, les indemnitzacions, la reforma institucional i la investigació d’antecedents per destituir el personal involucrat en les violacions sistemàtiques de drets humans.

Es pot parlar, doncs, d’un dret a la justícia de transició o a la memòria democràtica amb relació als abusos del passat.

Aquest dret és de configuració recent i s’ha anat ampliant en les darreres dècades. Així ja no només s’aplica a contextos caracteritzats per violacions generalitzades de drets humans per part de les institucions estatals (p. ex. dictadures), sinó també a situacions de conflictes bèl·lics en què els autors d’aquestes violacions sistemàtiques són també altres actors no estatals, com ara grups o estructures transnacionals i nacionals, fins i tot en contextos democràtics.

A Espanya, durant la dictadura es va aplicar una justícia del vencedor sobre el vençut, i la Llei d’amnistia de 1977 està basada en un model de perdó amnèsic i en l’oblit, amb limitades mesures reparadores i també limitades modificacions estructurals de l’exèrcit com a garantia de no-repetició.

Amb caràcter general, cal destacar la timidesa, l’escassetat, la fragmentació i la tardança de les polítiques públiques en el conjunt dels quatre eixos que integren aquest dret.

Tot i el caràcter multidimensional d’aquest dret, per analitzar-lo en profunditat, es tractarà de manera particular cadascun dels seus eixos. Cal destacar, però, que cada eix d’aquest dret es complementa amb la resta d’eixos i que, per tant, l’efectivitat de cadascun es troba lligada a l’efectivitat de la resta.

1) Dret a la veritat

Presentació

Aquest dret comprèn una dimensió individual i una de col·lectiva que impliquen que les víctimes i la societat puguin conèixer amb transparència els detalls sobre els fets, la identitat dels autors i els motius concrets que van conduir als fets concrets i a la situació de violació sistemàtica de drets humans. Alhora aquest dret permet l’accés a la informació judicial referent als processos dirigits contra els responsables dels fets.

Així, el dret a la veritat pretén establir un relat majoritàriament compartit sobre els fets per adoptar garanties de no-repetició.

En virtut d'aquest dret, l'Estat té el deure de garantir els drets humans en el temps present, és a dir, mentre s'exerceix el dret a la veritat.

L'estat actual de protecció a Catalunya

▪ Polítiques i accions positives

La Subdirecció de Memòria, Pau i Drets Humans de la Generalitat ha creat serveis d'atenció a les persones que van patir represàlies i violència durant la Guerra Civil i la dictadura, i també als seus familiars. A més, es preveuen indemnitzacions i la possibilitat de cercar dades i documents, i d'obtenir assessorament jurídic i històric. Alhora, s'han dut a terme actuacions d'exhumació i dignificació en fosses comunes.

Així mateix, s'han fet actes solemnes de lliurament de diplomes de reconeixement institucional als qui van lluitar per la democràcia, les llibertats i l'autogovern de Catalunya.

El Memorial Democràtic de la Generalitat i l'Arxiu Nacional de Catalunya, juntament amb els arxius comarcals i locals, han investigat, publicat i difós veritats ocultes relacionades amb la Guerra Civil i la dictadura a partir del patrimoni material i immaterial disponible. En aquest sentit, s'han identificat i descrit les persones sotmeses a procediments judicials militars durant la dictadura.

El Centre d'Història Contemporània ha creat un registre de les víctimes de les diferents violacions de drets humans durant la Guerra Civil. Així mateix, el Centre d'Informació i Documentació també ha establert diversos registres de víctimes. En aquest sentit, destaca l'establiment d'una política pública d'arxius històrics i la creació de la Xarxa d'Arxius Històrics Comarcals de Catalunya.

També s'han promogut espais de memòria, commemoració i revelació de les víctimes, dels quals destaca especialment la Xarxa d'Espais de Memòria Democràtica de Catalunya, formada per un conjunt patrimonial d'espais que recorden el llegat del nostre passat.

S'han implementat programes d'educació primària, secundària i superior que promouen la veritat i la memòria històrica. Alhora, també s'han organitzat i promogut actes educatius i commemoratius o relacionats amb fets històrics rellevants.

La Generalitat ha elaborat un mapa de fosses de Catalunya i un cens de persones desaparegudes, i també ha fet recerques per determinar els fets i la identificació de les víctimes.

Cal mencionar el Programa d'identificació genètica de la Generalitat de restes òssies de persones desaparegudes a la Guerra Civil i la dictadura.

Finalment, cal fer esment de la proposta del Memorial Democràtic de crear una comissió de la veritat i reconciliació a Catalunya el 2015, com a mecanisme oficial d'esclariment de la veritat a Catalunya.

▪ Mancances i defectes detectats

Malgrat els esforços del conjunt de les institucions catalanes, la principal deficiència que afecta el dret a la veritat és la manca d'un mecanisme institucional independent que esclareixi, amb abast de tot Catalunya, la veritat dels fets succeïts entre 1936 i 1978. Aquest mecanisme també hauria d'identificar, de manera sistemàtica i rigorosa, les víctimes i les vulneracions dels drets humans.

Ahora, també cal reconèixer totes les víctimes de la dictadura, la Guerra Civil i la violència revolucionària a Catalunya.

A més, moltes víctimes encara continuen inhumades i estan sent cercades pels seus familiars a Catalunya, que no aconsegueixen tancar el dol a través de la dignificació de les seves restes.

Finalment, tot i els esforços fets pels arxius catalans, encara cal millorar-ne la interconnexió i la possibilitat d'accedir a la informació des de qualsevol punt del territori. Tanmateix, en aquest àmbit, la mancança principal es produeix en l'accés a la informació de caràcter estatal per part de familiars, investigadors i del públic en general.

2) Dret a la justícia i a la tutela judicial efectiva

Presentació

Aquest dret consisteix a poder accedir a processos de justícia formal i informal per investigar i enjudiciar els responsables de violacions de drets humans. El procés judicial ha de respectar totes les garanties processals i penals, tant per a les persones investigades com per a les víctimes. La justícia no només ha de castigar els culpables dels fets, sinó que també s'ha de centrar en aspectes reparadors de l'individu i de la comunitat.

D'acord amb aquest dret, l'Estat ha de promoure i fer investigacions efectives i eficaces de les violacions de drets humans.

L'estat actual de protecció a Catalunya

▪ Polítiques i accions positives

El Memorial Democràtic i diverses universitats catalanes han elaborat un cens de simbologia franquista a partir del qual s'han basat les corporacions locals per retirar o reinterpretar elements franquistes i feixistes de l'espai públic.

Ahora, la Generalitat, juntament amb les corporacions locals, ha senyalitzat un gran nombre de víctimes de la violència de la Guerra civil i ha dignificat grans fosses comunes.

A més, amb l'adopció de la Llei 11/2017, de 4 de juliol, el Parlament de Catalunya va anul·lar els procediments judicials militars de la dictadura.

També hi ha diversos procediments judicials iniciats pels bombardejos sistemàtics contra la població de Barcelona i pels crims comesos durant la Guerra Civil i la dictadura.

▪ Mancances i defectes detectats

La principal mancança d'aquest dret és la falta d'investigació judicial de la majoria dels responsables dels crims comesos a Catalunya entre 1937 i 1978.

L'Estat espanyol és qui té la competència en l'àmbit penal i el Tribunal Suprem va dictar una sentència l'any 2012 que impediria la investigació de violacions de drets humans a l'empara de la Llei d'amnistia de 1977.

També cal remarcar la negativa de col·laboració generalitzada dels òrgans jurisdiccionals en el procediment judicial instruït per una jutgessa argentina en aplicació del principi de justícia universal.

3) Dret a la reparació

Presentació

Aquest dret garanteix que totes les víctimes directes siguin indemnitzades pels danys i els perjudicis materials i morals, i també que els siguin restituïts els béns i/o es restableixi la situació de la víctima en el moment anterior als fets. Aquest dret també inclou l'adopció de mesures institucionals i estructurals que garanteixin la no-repetició dels fets.

Alhora, té una dimensió de reparació col·lectiva consistent en l'adopció de mesures simbòliques, de satisfacció, i de memòria i dignificació col·lectives.

La reparació ha de ser prompta, eficaç, diligent, efectiva, adequada i proporcionada als danys individuals o col·lectius causats.

L'estat actual de protecció a Catalunya

▪ Polítiques i accions positives

Les víctimes i les persones privades de llibertat per motius polítics a causa del franquisme es poden beneficiar d'un programa de reparació econòmica.

A més, s'han fet actes de reconeixement, desgreuge i homenatge a les víctimes i les seves famílies, com ara el protagonitzat pels cònsols d'Alemanya i França a Barcelona respecte del president Lluís Companys o per les corporacions locals respecte de les víctimes dels bombardejos.

Gràcies a la Llei 21/2005 s'ha procedit a la restitució, encara que en alguns casos parcial, dels documents confiscats amb motiu de la Guerra Civil i traslladats a l'Arxiu de Salamanca. També s'ha digitalitzat i recuperat una gran quantitat d'imatges i de caixes de documentació.

S'ha de destacar la celebració d'actes de reparació simbòlica i de reconeixement a les víctimes en diversos municipis, alhora que s'han difós veritats ocultes i ocultades.

Finalment, l'any 2015 es va celebrar el Dia Nacional en Memòria de les Víctimes de la Guerra Civil i la Dictadura Franquista, amb la presència del president i el Govern de la Generalitat.

▪ Mancances i defectes detectats

Es detecta una falta de determinació i de lideratge institucional en el reconeixement i la reparació simbòlica i inclusiva a les víctimes mitjançant actes solemnes celebrats pel Govern i/o el Parlament.

També manca dotació pressupostària per part dels ajuntaments (amb suport de la resta d'administracions) per retirar o reinterpretar la simbologia franquista o els símbols que exaltin la victòria i/o derrota amb termes humiliants.

Alhora, es constata la falta d'acords amb l'Estat espanyol per restituir els documents de la Generalitat, municipis, institucions, organitzacions i particulars confiscats per les forces franquistes. També cal restituir els bitllets i monedes republicans que foren decomissats.

Finalment, cal assolir acords amb l'Estat per identificar i lliurar dignament les restes de persones inhumades al Valle de los Caídos contra la voluntat de les seves famílies.

4) Garanties de no-repetició

Presentació

Aquest dret preveu les mesures que ha d'adoptar l'Estat per assegurar que els actes de violència del passat no es tornaran a produir en el present ni en el futur. Aquestes mesures consisteixen en modificacions estructurals i en la creació de noves estructures que permetin la prevenció de noves violacions de drets humans.

L'estat actual de protecció a Catalunya

▪ Polítiques i accions positives

S'ha creat el Premi de Recerca en Memòria Democràtica per reconèixer els millors treballs de recerca en memòria històrica fets per alumnes de batxillerat.

També s'han fet actes de difusió i coneixement de la transició de la dictadura a la democràcia.

▪ Mancances i defectes detectats

Pel que fa a les mancances detectades, cal remetre's al que ja s'ha assenyalat respecte dels altres drets.

Propostes de millora i vies de seguiment

Havent analitzat de manera particular les mancances de cadascun dels eixos d'aquest dret, cal exposar quines propostes de millora i vies de seguiment poden donar-hi resposta.

En qualsevol cas, la intervenció que es plantegi haurà de comportar decisions adaptades en cadascun dels eixos després d'analitzar-ne amb profunditat la realitat poblacional, temporal i territorial concreta.

1) Plantejar, programar i aprovar un mecanisme oficial i independent d'esclariment de la veritat a Catalunya.

Per fer el seguiment d'aquest mecanisme, cal establir una comissió al Parlament i una unitat específica al Síndic de Greuges.

2) Establir una dotació pressupostària específica de la Generalitat, les diputacions i els ajuntaments per celebrar audiències memorials fins que s'estableixi el mecanisme independent d'esclariment de la veritat.

El seguiment d'aquesta mesura el farà una comissió del Parlament i una unitat específica del Síndic de Greuges.

3) Celebrar anualment el Dia Nacional en Memòria de les Víctimes de la Guerra Civil i la Dictadura Franquista amb la màxima solemnitat institucional.

El Síndic de Greuges ha de garantir la implicació i participació de totes les institucions, entitats, víctimes i familiars, de manera inclusiva i transversal a tot el territori català.

4) Crear i mantenir una base de dades única i universal per interconnectar el patrimoni material i immaterial.

Una unitat de l'Arxiu Nacional de Catalunya i una unitat del Memorial Democràtic han de fer el seguiment d'aquesta mesura.

5) Establir una comissió governamental permanent, bilateral i transversal entre l'Estat i Catalunya per assolir acords sobre l'efectivitat dels drets exposats, com ara:

5.1) Acords per recuperar totalment els arxius, documents, diners i patrimoni espoliats durant la Guerra Civil i la dictadura.

5.2) Acords de treball conjunt amb el relator especial de l'ONU sobre veritat, justícia, reparació i garanties de no-repetició per assessorar-se sobre els estàndards internacionals en aquests àmbits.

5.3) Acords de negociació i dotació de fons per a l'extensió del Programa d'identificació genètica.

El seguiment d'aquesta mesura es farà per una comissió del Congrés dels Diputats i la comissió de seguiment del Parlament de Catalunya.

6) Promoure, invertir i connectar els espais de memòria a Catalunya per facilitar-ne el coneixement, en especial a les persones grans i als estudiants.

La comissió de seguiment del Parlament avaluarà el compliment d'aquesta mesura.

7) Establir una dotació pressupostària específica per a les corporacions locals per retirar o reinterpretar els símbols franquistes i d'exaltació feixista.

El compliment d'aquesta mesura l'avaluarà la comissió de seguiment del Parlament.